

Daria Ławrynow*

 <https://orcid.org/0000-0002-6064-353X>

Kozakoznawstwo jako nurt naukowy – perspektywy, stan i możliwości

Streszczenie

Artykuł naświetla różne podejścia badawcze w kwestii badań nad Kozaczą, metodologię, wykorzystywaną przy analizie obiektu badawczego w ośrodkach naukowych Ukrainy, Rosji, Kazachstanu i Polski. Ów obiekt badawczy był traktowany niejednoznacznie z racji swej tradycyjnej specyfiki społeczności transgranicznej, opartej na demokracji militarnej. W związku z powyższym Kozaczyna była postrzegana zarówno jako oddzielny naród, grupa etniczna, orda azjatycka bądź też rosyjska lub ukraińska zmilitaryzowana warstwa społeczna. W ukraińskim dyskursie naukowym Kozacy byli tradycyjnie postrzegani jako warstwa państwowotwórcza, w przeciwieństwie do rosyjskiej szkoły badawczej, często traktującej Kozactwo jako lokalne siły zbrojne albo burzycieli tradycyjnego porządku. Natomiast w polskiej nauce Kozaczyna tradycyjnie była wplatana w polską perspektywę historyczną. Zdaniem autorki porównanie różnych podejść badawczych pomoże w wypracowaniu całościowego nurtu badawczego i metodologii kozakoznawstwa.

Słowa kluczowe: Kozakoznawstwo, Kozaczyna, nurt naukowy, Ukraina, Rosja, Kazachstan, polski dyskurs naukowy

Celem artykułu jest przedstawienie obecnego stanu badań nad społecznościami kozackimi, przegląd i analiza porównawcza głównych tendencji i kierunków w polskim, ukraińskim, rosyjskim i kazachskim środowisku naukowym. Obiektem

* Mgr, Uniwersytet Warszawski, Wydział Lingwistyki Stosowanej, ul. Szturmowa 4, 02-678 Warszawa; email: d.lawrynow@uw.edu.pl

refleksji jest przeszły i obecny dorobek badawczy, jak i możliwe perspektywy rozwoju kozakoznawstwa jako nurtu naukowego w przyszłości.

Badania nad fenomenem Kozaczyzny, mimo obszernej literatury i rosnącego zainteresowania tematem w środowisku naukowym, wciąż nie stanowią oddzielnej dyscypliny naukowej. Taki stan rzeczy może wynikać ze specyfiki obiektu badań. Kozactwo od zarania stanowiło zbitkę zmilitaryzowanych społeczności, które potem przekształciły się w regularne i odważnego, ale również despotycznego czy beżzennego¹. Natomiast w polskiej i moskiewskiej wojska albo funkcjonowały jako rozbójnicze szajki, będące siłą przewodnią wielu powstań na terytorium Carstwa Rosyjskiego i Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Z drugiej strony poszczególne społeczności kozackie wytworzyły swoiste autonomiczne republiki z własnym samorządem, armią i kulturą. Kozactwo, wedle słów ukraińskiego badacza Wiktora Brechunenko, było zasilane przez specyficzny, „awanturniczy” typ ludności, a enklawy kozackie kształtowały się w warunkach strefy przygranicznej – na styku kultury europejskiej i azjatyckiej². Sam termin *kozak* ma azjatyckie korzenie, był szczególnie rozpowszechnionym w czasach Złotej Ordy, kiedy to stepy dzisiejszego Kazachstanu, Kirgistanu, Uzbekistanu i Mongolii przemierzały tzw. koczownicze „ordy kozackie”³. Jak wynika z ustaleń ukraińskiego turkologa Hryhorija Chalimonenko, w językach tureckich wiązał się on z takimi pojęciami jak „koczownictwo”, „błąkanie się”, „rozbójnictwo”, a personalnie był synonimem człowieka niezależnego, pozbawionego ojczyzny korespondencji dyplomatycznej XVI i XVII wieku częsty jest obraz wielonarodowych watah kozackich i ich eksterytorialnego charakteru⁴, albo wyraźne podkreślanie zbójnickiego, warcholskiego

1 G. Halimonenko, *Instytut kozactwa: tûrks'kogo j ukraińskogo*, <http://ukrhistory.narod.ru/texts/halimonenko-1.htm> [dostęp 17.02.2018].

2 V. Brehunenko, *Kozaki na stepovomu Kordoniêvropi: Tipologiâ kozac'kih spil'not XVI – peršoï polovini XVII st.*, NAN Ukraini. Instytut ukraińskoi arheografii ta dżereleznavstva im. M.S. Gruševs'kogo, Kiïv 2011, s. 35–38, 45–47, 51–52, 57–59, 67, 71–76.

3 R. Temirgaliev, *Ak Orda. Istorîâ kazahskogo hanstva*, Almaty 2012, s. 120–121; *Sočineniâ Ćokanaĉingisoviĉa Valihanova*, „Zapiski Imperatorskogo Russkogo Geografiĉeskogo Obšestva po otdeleniû ètnografii”, t. XXIX, *Meždunarodnye otnošeniâ*, Sankt-Peterburg 1904, s. 289–292; A.A. Gordeev, *Istorîâ kazaĉestva*, Veĉe, Moskva 2006, s. 7–9.

4 V.F. Mamonov, *Istorîâ kazaĉestva Rossii*, t. 1, Rossijskaâ Akademiâ Nauk. Ural'skoe otdelenie, Ekaterinburg–Ćelâbinsk 1995, s. 126; N.A. Mininkov, *Donskoe kazaĉestvo na zare svoej istorii. Uĉebnoe posobie dlâ studentov i uĉitelej srednej školy*, Ŭžnyj federal'nyj universitet, Rostov-na-Donu 1992, s. 9; V.A. Gusev, *Služba donskih kazakov. XVII vek. Materialy po istorii i genealogii kazaĉestva*, vyp. 5, <http://terskiyakazak.livejournal.com/803139.html> [dostęp 17.02.2018]; S. Plohij, *Nalivajkova vira: kozaki ta religiâ v rann'omodernij Ukraini*, Ćasopis “Kritika”, Kiïv 2006, s. 39–40; K. Grünberg, B. Sprengel, *Trudne sąsiedztwo: stosunki polsko-ukraińskie w X–XX wieku*, Książka i Wiedza, Warszawa 2005, s. 61.

charakteru nominalnych poddanych⁵. Są to typowe zabiegi dyplomatyczne tamtych czasów.

Należy również zauważyć, iż w badaniach nad Kozaczyzną, tak samo jak w środowisku współczesnych Kozaków, nadal ścierają się różne opinie, w jaki sposób postrzegać omawianą grupę: w kategoriach narodu, subetnosu, stanu społecznego, grupy społecznej czy etnicznej⁶.

Stąd bierze swój początek rozkwit wielu teorii i hipotez, dotyczących etnogenezy tych społeczności, a także spory, dotyczące ich początkowej roli w feudalnym społeczeństwie. W związku z powyższym można stwierdzić, iż do dziś nie istnieje jedna dominująca „szkoła kozakoznawcza”. Wpływa to na perspektywę badawczą: można postrzegać Kozactwo jako jeden z elementów feudalnego społeczeństwa, jako oddzielną grupę etniczną albo jako fenomen społeczno-kulturowy. Stąd wynika również brak jednolitej metodologii w badaniach kozakoznawczych.

Najintensywniej dane zjawisko przejawia się w Rosji, co wynika z niejednoznacznej roli owych zmilitaryzowanych społeczności w dziejach kraju. Miejscowi Kozacy uczestniczyli zarówno w antyfeudalnych buntach czy *smutach*, jak i akcjach pacyfikacyjnych. Kolonizowali nowe ziemie, wspomagali armię carską w najważniejszych potyczkach, ale tworzyli też zbójnicze szajki, których grabieże stanowiły nie tylko kłopot dla rosyjskich kupców czy posłów, ale były też przyczyną dyplomatycznych niesnasek. Granica pomiędzy służbą państwową a swawolą i rozbójniczą aktywnością często bywała płynna. Ponadto niektóre wojska kozackie tworzyły się sponta-

5 *Istoriâ donsogo kazačestva. Učebnik dlâ studentov vysših učebnyh zavedenij, otvetstvennyj redaktor A.V. Venkov, Izdatel'stvo Ūžnogo federal'nogo universiteta, Rostov-na-Donu 2008, s. 14–15; N.A. Mininkov, Donskoie..., s. 8–9.*

6 Patrz np.: P.N. Lukičev, A.P. Skorik, *Kazačestvo: istoriko-psihologičeskij portret*, w: *Vozroždenie kazačestva: istoriâ i sovremennost'.* Sbornik statej k V Vserossijskoj (meždunarodnoj) naučnoj konferencii. Izdanie 2-e, ispr. i dop, Novočerkassk 1995, <http://Annales.info/rus/kazak/portret.htm> [dostęp 17.02.2018]; V.N. Ratušnâk, *Problemy istorii kazačestva: Sbornik naučnyh trudov*, izd-vo Volgogradskogo gos. Universiteta, Volgograd 1995, s. 32, 78–80; A.A. Muhin, V. Pribylovskij, *Kazač'e dviženie v Rossii i stranah bližnego zarubežâ, 1988–1994 gody*, t. 1, Panorama, Moskva 1994, s. 4–5, P. Fedosov, *Kazaki: ètnos ili soslovie?*, „Stavropol'skaâ pravda” ot 18 marta 2009 r., <http://srn.su/?p=1606> [dostęp 17.02.2018]; *Kazaki. Soslovie ili Nacional'nost'?* Diskusiâ na sajte Donskie kazaki v bor'be s bol'shevikami, <http://elan-kazak.org/forum/viewtopic.php?f=61&t=487&start=40> [dostęp 17.02.2018]; *Forum sajta Vol'naâ stanica: Ètnogenez Kazakov*, <http://forum.fstanitsa.ru/viewforum.php?f=36> [dostęp 17.02.2018]; S. Arčakov, *Kazaki. Narod ili soslovie? Kto dast otvet na vopros o samoidentifikacii*, „Večernââ Moskva” 29.06.2015, <http://vm.ru/news/2015/06/29/kazaki-narod-ili-soslovie-kto-dast-otvet-na-vopros-o-samoidentifikatsii-290529.html> [dostęp 17.02.2018]; K. Ankudinov, A. Karasev, *Kazaki: narod ili social'naâ struktura?*, „Russkij Žurnal” 20.10.11 8:59, <http://www.russ.ru/layout/set/print/pole/Kazaki-narod-ili-social-naya-struktura> [dostęp 17.02.2018]; D. Lavrynov, *Različnye teorii voznikoveniâ kazačestva. Sostoânie issledovanij* (na prawach rękopisu, praca licencjacka obroniona w dniu 11.06.2013 r. na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika pod kierunkiem dr Moniki Goszczyńskiej).

niczne, podczas gdy późniejsze – z inspiracji władz. Badacz Andriej Wienkow, mówi wręcz o quasi-państwowym charakterze Kozactwa dońskiego i jego poczuciu odrębności⁷. Stopniowe „upaństwowianie” miało się dokonać wraz z intronizacją Aleksego I Michajłowicza w 1645 roku, i było kontynuowane przez kolejnych carów, a od czasów panowania Piotra I można już mówić o Kozaczyźnie jako o regularnej armii na służbie państwowej. Początkowo reformy spotkały się z oporem, jednakże po stłumieniu powstania Stiepana Razina dońscy Kozacy jako pierwsi złożyli przysięgę na wierność carowi⁸, potem zrobiły to także inne wojska⁹.

Źródła również nie dają jednoznacznej odpowiedzi w kwestii kształtu społeczno-etnicznego. W najstarszym zachowanym kozackim utworze literackim, pochodzącym ze środowiska Dońców – *Opowieści o oblężeniu Azowa przez dońskich Kozaków* (*Povest' ob Azovskom osadnomsidenii Donskih kazakov*) z 1614 roku, sami bohaterowie twierdzą: „Uciekamy z tego Państwa Moskiewskiego od trudu wiecznego, od poddaństwa niewolniczego, od bojarów i dworzan carskich [...]”¹⁰. Natomiast w 1778 r. Aleksandr Rigelman ustalił, iż dońscy Kozacy stworzyli kilka legend na temat swego pochodzenia: niektóre mówiły po prostu o uciekinierach, zasilających przyszłą społeczność, ale była wśród nich taka, która wywodziła Dońców od „jakichś wolnych górskich narodów”¹¹. Legendy Kozaków uralskich łączyły początki rodzimej społeczności z „Dońcami”¹², natomiast Kozaków terskich – z „Kozakami rizańskimi” zmieszanyymi z „nowogrodzkimi uszkujnikami” (rozbójnikami)¹³. Warto przytoczyć badania Rigelmana, według którego tożsamość dońskich Kozaków zawierała się w słowach: „Nie jestem Moskal, ale Rosjanin – i to tylko z mocy prawa oraz ze względu na wiarę prawosławną – a nie z natury”¹⁴. W *Najnowszej geografii Imperium Rosyjskiego* (*Novejšaâ geografiâ Rossijskoj Imperii*) z 1807 r. Kozacy zostali wymienieni jako oddzielny naród słowiański¹⁵, a podręcznik Nikołaja Ustriałowa *Historia rosyjska* (*Russkaâ istoriâ*) z 1845 r. informował o „narodzie kozackim”, powstałym m.in. z mieszanki Rosjan i plemion

7 Por. *Istoriâ donskiego...*, s. 64–65, 278; A.V. Venkov, *Azovskoe sidenie*, Veče, Moskva 2009, s. 16–19.

8 Tamże. A.A. Plehanov, A.M. Plehanov, *Kazačestvo na rubežah Otečestva*, Veče, Moskva 2009, s. 118–119.

9 Tamże.

10 „Otbegohom my is togo gosudarstva Mosovskogo izraboty večnyâ, ot holopstva polnogo, ot boâr i dvorân [...]”. (*Povest' ob Azovskom osadnom sidenii donskih kazakov*, <http://www.drevne.ru/lib/kazak.htm> [dostęp 17.02.2018], tłum. pol. – D.Ł.)

11 A.I. Rigel'man, *Istoriâ ili povestvovanie o Donskih kazakah*, Universitetskaâ tipografiâ, Moskva 1846, s. 3, [tłum. pol. – D.Ł.].

12 Por. V.E. Šambarov, *Kazačestvo: put' voinov Hristovyh*, Algoritm, Moskva 2012, s. 25.

13 M.A. Karaulov, *Terskoe kazačestvo*, Veče, Moskva 2008, s. 97.

14 „Â de, ne Moskal', no Ruskoj, i to po zakonu ivëřë Pravoslavnoj, a ne po prirodě” (A.I. Rigel'man, *Istoriâ...*, s. 3), [tłum. pol. – D.Ł.].

15 P. Fedosov, *Kazaki: ètnos...*

tatarskich oraz Połowców i Czerkiesów¹⁶. Rosyjscy badacze, poszukując korzeni rodzimego Kozactwa, zwracali się ku różnorodnym hipotezom¹⁷: Mieli oni pochodzić m.in. od rosyjskich zbiegów (Władimir Broniewski¹⁸, Siergiej Sołowjow¹⁹, Wasilij Kluczewski i Siergiej Płatonow²⁰, Aleksandr Szennikow²¹, Nikołaj Mininkow²²), plemion chazarskich (Lew Gumilow²³) czy ludów starożytnych, takich jak Etruskowie, Scytowie, Sarmaci, a nawet Amazonki (Ewgraf Sawieljew²⁴, Aleksiej Popow²⁵, Walerij Nikitin²⁶). Niektórzy doszukiwali się ich praocjczyzny na Kaukazie, posiłkując się podaniami Konstantyna Porfirogenety z X w. o krainie „Kozakii”²⁷. Ta ostatnia hipoteza stała się hasłem sztandarowym dwudziestowiecznych zwolenników

16 Tamże.

17 Szerzej o hipotezach nt. początków Kozaczyzny, patrz D. Lavrynov, *Različnye teorii...*; V.Ì. Gorban', T.V. Nagorna, *Problema pohodžennâ kozactva v istoričnij nauci*, POÏPOPP, Poltava 1998; V.N. Ratušnâk, *Problemy...*; A.V. Sopov, *Istoriografîâ voprosa o proižoženii kazačestva*, „Problemy izučeniâ i propagandy kazač'ej kul'tury”, Majkop 1998, s. 20–27, <http://znanium.com/bookread2.php?book=523175> [dostęp 30.03.2017]; tenże, *Sovremennye naučnye koncepcii proižoženii kazačestva*, „Novye tehnologii” № 1/2006, <http://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-nauchnye-kontseptsii-proižoženiya-kazachestva> [dostęp 30.03.2017]; S. Telepen', *Istoričeskaâ nauka o proižoženii kazačestva*, http://www.npoles.narod.ru/Lit_arhiv/telepen1.htm [dostęp 30.03.2017]; A.A. Noskov, *K voprosu o prašurah rossijskogo kazačestva*, w: *Velikij Volžskij tovgovj put'. Materialy mežregional'noj naučnoj konferencii*, Âroslavl' 2008, <http://www.gvw-rggg.narod.ru/section/section3/stat3j2.htm> [dostęp 30.03.2017].

18 V.B. Bronevskij, *Načalo i proižoženie Donskich Kazakov. 1520–1540*, w: tenże, *Istoriâ Donskogo Vojska, opisanie Donskoj zemli i Kavkazskih mineral'nyh vod*, č. 1, Sankt-Peterburg, <http://adjudant.ru/lib/bronevsky1-03.htm> [dostęp 18.02.2018].

19 S.M. Solov'ev, *Obšedostupnye čtenîâ o russkoj istorii*, http://az.lib.ru/s/solowxew_sergej_mihajlowich/text_0160.shtml [dostęp 19.02.2018].

20 *Ordynskij period. Lučšie istoriki: Sergej Solov'ev, Vasilij Klûčevskij, Sergej Platonov*, red.-sost. O. Klimova, Moskva 2016, <https://kartaslov.ru/> [dostęp 19.02.2018].

21 A.A. Šennikov, *Obšie voprosy istorii Červlenogo Âra i sosednih rajonov*, w: tenże, *Červlenyj Âr*, <http://gumilevica.kulichki.net/SAA/saa04.htm> [dostęp 19.02.2018].

22 N.A. Mininkov, *Donskoe kazačestvo...*

23 L.N. Gumilëv, *Otkrytie Hazarii*, <http://gumilevica.kulichki.net/articles/dko9.htm> [dostęp 19.02.2018]; tenże, *Hazariâ i Terek: (Landšaft i ètnos): II*, <http://gumilevica.kulichki.net/articles/Article106.htm> [dostęp 17.02.2018].

24 E.P. Savel'ev, *Drevnââ istoriâ kazačestva*, Veče, Moskva 2012.

25 A.G. Popov, *Istoriâ o Donskom Vojske*, č. 1, Universitetskaâ tipografîâ, Har'kov 1814, s. VII, 2.

26 V.F. Nikitin, *Krov' i bol' moâ Kazačestvo*, Kniga po trebovaniû, Moskva 2013; tenże, *Tradicii kazačestva*, Velikoe bratstvo kazač'ih vojsk, Moskva 2015, s. 8–12.

27 G.Z. Bajer, *Kratkoe opisanie vseh slučaev kasaušihšâ do Azova ot sozdaniâ sego goroda do vozvrašeniâ onago pod Rossijskuû deržavu*, per. I.K. Traubert, Imperskaâ akademiâ nauk, Sankt-Peterburg 1768, s. 57–58; P.I. Simonovskij, *Iz'âsnenie imeni kozaka po sušestvu i dejstvîu ego*, w: tenże, *Kratkoe opisanie o kozackom malorossijskom narode i o voennyh ego delah*, Moskva 1847, <http://litopys.org.ua/symon/sym01.htm> [dostęp 20.02.2018]; A.G. Popov, *Istoriâ...*, s. 111.

niepodległości kozackiej, tzw. *samostijników*, którzy ogłosili Kozaków oddzielnym narodem²⁸.

Kozakom przypisuje się również kaukaskie (Wasilij Tatiszczew²⁹, Gottlieb Siegfried Bayer³⁰, Anatolij Maksidow³¹, Georgij Wiernadski³², Michaił Krajswietny³³) albo azjatyckie (Nikołaj Karamzin³⁴, Andriej Gordiejew³⁵, Rusłan Skrynnikow³⁶, Gleb Fomenko i Anatolij Nosowski³⁷, Sabit Achmatnurow³⁸) pochodzenie. Hipotezy wiążące omawiane społeczności z dziejami i obszarem Złotej Ordy, podkreślające wspólne korzenie Kozactwa i plemion koczowniczych święcą triumfy również w kazachskim środowisku naukowym³⁹. Należy wspomnieć, iż dla narodu kazachskiego określenie *kozak*, jako synonim człowieka wolnego, stało się etno-

28 Por. I.F. Bykadorov, *Istoriâ kazačestva, kn. 1. Proishoždenie kazačestva. Vozniknovenie respublik Vol'nogo kazačestva – Donskogo, Volžskogo, Âickogo i Terskogo vojsk. Osnovnye čerty ih byti, â v period gosudarstvennoj nezavisimosti (1549–1671 g.)*, Biblioteka vol'nogo kazačestva, Praga 1930; *Ėnciklopediâ kazačestva*, sost. V.G. Gubarev, red. A.I. Skrylov, Veče, Moskva 2008; I.N. Konovodov, *Kazačij narod*, č. 1, izd. Kazač'e-Amerikanskogo Narodnogo Soŭza, N'û-Jork 1965, s. 28–31; S.M. Markedonov, *Ot istorii k konstruirovaniû nacional'noj identičnosti (istoričeskie vozzreniâ učastnikov "Vol'nokazač'ego dviženiâ")*, „Ab imperio” № 3, 2001, red. I.V. Gerasimov, M.B. Mogil'ner, s. 527–558; V. Pícha, *Kozáci v prvnî Československé Republice. Nezavršené národní obrození*. Diplomová práce, Lískovec u Frýdku-Místku 2012.

29 V.N. Tatišev, *Istoriâ Rossijskaâ s samych drevnejših vremen neusyynymi trudami čerez tridcat' let sobrannaâ i opisannaâ pokojnym tajnym sovetnikom i astrahanskim gubernatorom, Vasiliem Nikitičem Tatiševym*, kn. 1, č. 2, Imperatorskij Moskovskij Universitet, Moskva 1769, s. 461–463.

30 G.Z. Bajer, *Kratkoe opisanie...*, s. 57–58.

31 A.A. Maksidov, *Familii adygskogo proishoždeniâ na Ukraine*, <http://zihia.narod.ru/ethnic/ukraine.htm> [dostęp 20.02.2018].

32 G.V. Vernadskij, *Rossiâ v srednie veka*, Lean, Tver' 1997, s. 264.

33 M. Krajsvetnyj, *O roli narodov Kavkaza v rannem êtnogeneze donsokogo kazačestva*, w: *Pervaâ Abhazskaâ Meždunarodnaâ arheologičeskaâ konferenciâ: Materialy*, otvet. red. A.Ū. Skakov, M.T. Kašuba, Suhum, 2006, s. 213–218, http://passion-don.org/kazak/kraisv_2.html [dostęp 20.02.2018].

34 N.M. Karamzin, *Istoriâ gosudarstva Rossijskogo*, t. 5, <http://author-karamzin.ru/index.php?wh=p00015&pg=94> [dostęp 19.02.2018].

35 A.A. Gordeev, *Istoriâ kazačestva*, Veče, Moskva 2006, s. 8, 13.

36 R. Skrynnikov, *Vol'nye kazaki*, w: *Ermak*, Moskva 2008, https://www.e-reading.club/chapter.php/93493/3/Skrynnikov_-_Ermak.html [dostęp 19.02.2018].

37 G.V. Nosovskij, A.T. Fomenko, *Kazaki-arii: iz Rusi v Indiû. Kogda byli sozdany znamenitye epopsy „Mahabharata” i „Ramaâna” i o čem oni rasskazyvaût*, http://chronologia.org/kazaki_arii/kazaki01_02.html [dostęp 19.02.2018].

38 S. Ahmatnurow, *Kazaki Zolotoj Ordy*, Algoritm, Moskva 2017.

39 *Sočineniâ Čokana Čingisoviča...*, s. 289–292; R. Temirgaliev, *Ak Orda...*; B. Aâgan, *Imâ naroda: proishoždenie termina „Kazah”*, <http://www.zakon.kz/page,1,0,63399-imja-naroda-proiskhozhdenie-termina.html> [dostęp 20.02.2018]; I. Muhamed-Haleluly Sulejmanov, *Aktual'nye problemy kazakovedeniâ. Ob ustarevših paradigmah i metedologičeskich innovaciâh v kazahstanskoj istoričeskoj nauke*, <http://e-history.kz/ru/books/library/read/828#scontent>

nimem – nazwą własną narodu⁴⁰. W ten sposób nawiązują oni do koczowniczego, wojowniczego charakteru swych przodków.

Wymienione wcześniej źródła i hipotezy z jednej strony pozytywnie wpłynęły na rozwój badań nad etnogenezą i dyfuzją kulturową w środowisku kozackim, a także nad kozacką tożsamością etniczną w perspektywie diachronicznej. Z drugiej strony sprzyjały rozkwitowi pseudonaukowych teorii, usiłujących „ustarożyć” Kozactwo. Te ostatnie nie były oparte na wynikach współczesnych badań, a jedynie na wcześniejszych hipotezach. Warto nadmienić, iż owo bogactwo źródeł i teorii nadal stanowi cenną bazę dla badań kozakoznawczych, w których osią sporu jest pochodzenie etniczne i charakter społeczny pierwszych Kozaków. Źródła etnograficzne i historyczne, jak również wcześniejsze ustalenia, poprzez swą różnorodność, wskazują na potrzebę dalszych pogłębionych badań. Stąd może wynikać swoisty rozkwit i interdyscyplinarny charakter współczesnych badań kozakoznawczych.

Nieco „skromniej” na tle rosyjskim prezentuje się dyskurs ukraińskiego kozakoznawstwa. Wynika to z odmiennej roli tej grupy w dziejach Ukrainy. Jak słusznie zauważył historyk i publicysta Jarosław Hrycak: „W przeciwieństwie do rosyjskiej historii – ukraińska nie może się obejść bez Kozaków⁴¹”. W ukraińskich badaniach nad zagadnieniem często rodzime Kozactwo jest wyraźnie oddzielane od swych rosyjskich analogów, jako ukształtowane przez odrębne warunki geopolityczne. Z drugiej strony, powstało wiele gruntownych prac z zakresu historii, etnografii, muzykologii, wojskowości, historii idei, dla których punkt wyjściowy stanowi rola wojska kozackiego w kształtowaniu się państwowości i poczucia tożsamości etnicznej. Należy zwrócić uwagę, iż analogicznie jak w rosyjskich dociekaniach, niekiedy na siłę próbuje się „ustarożyć” obiekt badania, czyniąc zeń lud o starożytnych, wręcz antycznych korzeniach⁴². Powyższe fakty nie świadczą jednak, iż na Ukrainie i w Federacji Rosyjskiej dominują prace, oparte jedynie na hipotezach, czy wręcz mitologizujące fenomen Kozactwa. Największą wartością badawczą

[dostęp 20.02.2018]; I. Hadži-Murat Šaahmetovič, *K voprosu o proishozhdenii ètnonimov „Kirgiz” i „kazak” (kazak)*, http://www.cossackdom.com/articles/i/iluf_vkazak.pdf [dostęp 20.02.2018].

40 I. Kazancev, *Opisanie kirgiz-kajsak*, Tip. T-va „Obšestvennaâ pol'za”, Sankt-Peterburg 1867, s. 30; B. Aâgan, *Imâ naroda...*; I. Muhamed-Haleluly Sulejmanov, *Aktual'nye...*

41 Â. Gricak, *Lûbiti Ukraïnu po-rosijs'ki*, <http://tsn.ua/analitika/lyubiti-ukrayinu-po-rosijski-417107.html> [dostęp 18.02.2018], [tłum. pol. – D.Ł].

42 Por. S. Nalivajko, *Îndijs'ki suviri, ukraïns'kisiveri j kimerijci*, w: tenże, *Taêmnici rozkrivaê sanskrit, Kïiv 2000*, <http://rubooks.org/book.php?book=7414&page=4> [dostęp 21.02.2018]; S. Plačinda, *Lebediâ. Âk i koli vinikla Ukraïna, Kïivs'ka pravda, Kïiv 2005*; D. Berest, *Vitoki kozac*, <http://www.ukrcenter.com/> [dostęp 21.02.2018]; O.P. Cûrenko, *Proekt «Kozaki – harakterniki, âk dżerelo tvorennâ ukraïns'koï nacii»*, *Žovten' 2014*, http://erudite.at.ua/MetodRobota/5_11Klasu/ChurenkoOP/Harakterniki.pdf [dostęp 21.02.2018]; T. Kalândruk, *Arijs'ki koreni bojovogo mistectva voïniv*, w: T. Kalândruk, *Pohodžennâ kozactva, Taêmnici bojovih mistectv Ukraïni, Piramida, L'viv 2007*, s. 87–124.

reprezentują prace, dotyczące wąskich zagadnień, takich jak sztuka wojenna, folklor, kultura, przyczyny i przebieg konkretnych powstań kozackich, rola danego wojska w określonym procesie historycznym czy dogłębne badania nad konkretnym wycinkiem z dziejów wybranej społeczności. Sam termin „kozakoznawstwo” jest stosunkowo nowy i nie wszedł na dobre do obiegu naukowego. Najszerzej mamy z nim do czynienia w ukraińskim dyskursie, głównie dzięki takim badaczom jak Serhij Płochij i Walerij Smolij⁴³. To właśnie współczesna ukraińska nauka wprowadziła i spopularyzowała takie terminy jak *kozakoznavstvo*, *kozakoznavec'*, *kozakoznavčì studii*. Są one rozumiane jako szerokie spektrum badań nad „kozakowaniem” – samodzielnym, unikalnym zjawiskiem społeczno-historycznym przy wykorzystaniu interdyscyplinarnego aparatu badawczego. Historyk Wiktor Hoculiak wywodzi początki nurtu od kronik, powstałych w środowisku intelektualnej elity siedemnasto- i osiemnastowiecznej Kozaczyzny (latopisy Hrabianki, Samowydca, Wełyczki), które miały stać się inspiracją dla późniejszych prób badawczych⁴⁴.

Zdaniem Walentyny Matjach kozakoznawstwo powinno badać zbiór i skalę zjawisk, związanych z genezą, ewolucją i historyczno-państwowotwórczą oraz międzynarodową rolą Kozactwa⁴⁵. Ogranicza się przy tym do kontekstu lokalnego, koncentrując się na zagadnieniach, związanych jedynie z ukraińską społecznością. Takie podejście jest dosyć rozpowszechnione w ukraińskiej nauce, obfitującej w prace traktujące obiekt badań jako stricte miejscowy fenomen. Stanowi ono pewną pułapkę badawczą poprzez uwikłanie Kozaczyzny w swego rodzaju „państwowocentryczny” dyskurs – podporządkowywanie badań z góry ustalonej tezie. Może to skutkować ignorowaniem faktów istnienia wielości poglądów na rolę wojska kozackiego wśród samych działaczy kozackich, co będzie szczególnie szkodliwe w kontekście badań z nurtu historii idei.

Inne spojrzenie prezentuje Serhij Płochij, sugerując jako najbardziej adekwatną metodę badania porównawcze nad ukraińską i rosyjską Kozaczyzną⁴⁶. Dobrym przykładem takich badań jest monografia Wiktora Brechunenki pt. *Kozacy na stepowej granicy Europy (Kozaki na stepovomu kordonì Êvropi)*, w której autor w układzie lustrzanym analizuje procesy tworzenia się poszczególnych społecz-

43 Por. Zaporoz'ke kozactvo v ukraïns'kij istoriï, kul'turi ta nacionalnij samosvidomosti: materialì mi¿narodnoï naukoivoï konferencii, red. V.A. Smolij, Nacional'na akademiâ nauk Ukraïni, Kiïv-Zaporiz¿ã 1997; V.M. Matâh, *Kozakoznavčì studii v ukraïns'kij istoriografii*, w: *Istoriâ ukraïns'kogo kozactva. Naris u dvoh tomah*, t. 2, red. kol.: V.A. Smolij (vidp. red.) ta in., Vid. dim Kiêvo 2007, s. 505–518; S. Plohij, *Kozakoznavstvo bez kordoniv: notatki pro korist' porivnâl'nogo analizu*, „Ukraïns'kij gumanitarnij oglâd”, vip. 10 (2004), s. 63–84.

44 V.V. Goculâk, *Istoričnij rozvitok i sučasnij stan kozakoznavstva*, „Gurziïvs'ki istorični čitannâ: Zbirnik naukovih prac”, vip. 3/2009, http://chtyvo.org.ua/authors/Hotsuliak_Viktor/Istorychnyi_rozvytok_i_suchasnyi_stan_kozakoznavstva/ [dostęp 22.02.2018].

45 V.M. Matâh, *Kozakoznavčì...*, s. 539.

46 S. Plohij, *Kozakoznavstvo...*

ności kozackich na terenie dzisiejszej Rosji i Ukrainy⁴⁷. W całym swoim dorobku naukowym osadza on omawiane zjawiska w szerokim kontekście historyczno-geograficznym. Równie interesujący przykład rozszerzonej analizy zagadnienia reprezentują ustalenia turkologa Hryhorija Chalimonenki, który, analogicznie do badaczy kazachskich, zestawia słowiańskie i azjatyckie przykłady „kozakowania” – stylu życia, opartego na służbie wojennej i grabieżczych wyprawach, porównując przy tym ustrój wewnętrzny kozackich wojsk i ord oraz wspólny zasób leksykalny⁴⁸.

W przypadku rosyjskich badań nad Kozaczną nie zauważa się tak silnej tendencji do wyodrębnienia oddzielnej dziedziny czy nurtu naukowego, poświęconego wyłącznie Kozaczyźnie. Co prawda także tam powstał analogiczny termin – *kazakowedenie* – „wiedza o Kozaczyźnie”, jednakże nie jest on szeroko rozpowszechniony. Z drugiej strony warto nadmienić, iż od upadku Związku Radzieckiego powstaje coraz więcej gruntownych prac, poświęconych wojskom kozackim, są to głównie rozprawy z obszaru historii, etnografii, archiwistyki a także lingwistyki. Taki stan rzeczy wynika z faktu, iż zwykło się traktować miejscowe Kozactwo jako (jeden z wielu) wycinek dziejów Rosji, a samych Kozaków – jako jedną z grup społecznych. W tym miejscu należy przypomnieć, iż dawne Imperium Rosyjskie było ogromnym państwem wielu kultur i narodowości, co także wpływa na specyfikę badań historycznych i etnograficznych. Warto jednak zauważyć, że samo miejscowe podejście badawcze często nie jest wolne od ideologicznych uwikłań w kwestii tego, kim byli Kozacy dla Rosji i dominuje w nim „rosjocentryczne” spojrzenie na problematykę.

Dla polskich badań nad Kozaczną stwarza to jednak spore możliwości. Obecnie ów obiekt studiów często jest wpisywany jedynie w kontekst całościowych dziejów Rzeczypospolitej Obojga Narodów – stąd zawężanie pola badawczego jedynie do Kozaków zaporoskich, natomiast mniej uwagi poświęca się samej kulturze i tożsamości. Na tym tle pozytywnie wyróżniają się prace Władysława Serczyka (*Na dalekiej Ukrainie, Na płonącej Ukrainie*) czy Teresy Chynczewskiej-Hennel (*Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII w.*), a także Zbigniewa Wójcika (*Traktat andruszowski 1667 roku i jego geneza*⁴⁹, *Dzikie Pola w ogniu. O Kozaczyźnie w dawnej Rzeczypospolitej*⁵⁰, *Wojny kozackie w dawnej Polsce*⁵¹) i Leszka Podhorodeckiego (*Sicz Zaporoska*⁵², *Kozacy Zaporoscy. Czy Polska stworzyła Ukrainę*⁵³).

47 V. Brehunenko, *Kozaki...*

48 G. Halimonenko, *Instytut kozactwa...*

49 Z. Wójcik, *Traktat andruszowski 1667 roku i jego geneza*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1959.

50 Z. Wójcik, *Dzikie Pola w ogniu. O Kozaczyźnie w dawnej Rzeczypospolitej*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1960.

51 Z. Wójcik, *Wojny kozackie w dawnej Polsce*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1989.

52 L. Podhorodecki, *Sicz Zaporoska*, Książka i Wiedza, Warszawa 1960.

53 L. Podhorodecki, *Kozacy Zaporoscy. Czy Polska stworzyła Ukrainę*, Bellona, Warszawa 2011.

Z nowszych dzieł warto również odnotować dwie prace Macieja Franza, *Wojkowość Kozaczyzny Zaporoskiej w XVI–XVII wieku. Geneza i charakter*⁵⁴ oraz *Idea państwa kozackiego na ziemiach ukraińskich w XVI–XVII wieku*⁵⁵, oraz dociekania Katarzyny Losson nad tożsamością i ideologią Kozaków-„mazepińców”, analizy kozackich latopisów Valentyny Sobol ukraińskiej badaczki od kilkunastu lat związanej z Uniwersytetem Warszawskim⁵⁶, prace Piotra Krolla, poświęcone głównie wojskowości Kozaczyzny zaporoskiej⁵⁷ czy też artykuły Jacka Drozda, dotyczące mniej znanych Polakom zagadnień, związanych ze współczesną („odrodzoną”) Kozaczyzną Federacji Rosyjskiej⁵⁸.

Należy pamiętać, iż etniczna Rzeczpospolita to kraj z jednej strony niestanowiący bezpośredniej kolebki omawianych społeczności, a z drugiej mający w swej historii kilka „epizodów kozackich”: powstania Zaporozców przeciwko polskiemu panowaniu, wspólne polsko-kozackie operacje militarne, pacyfikacje polskiego ruchu narodowowyzwoleńczego pod zaborem rosyjskim przez carskich Kozaków. Polska kadra naukowa może porównywać różnorakie doświadczenia i podejścia badawcze wschodnich uczonych bez emocjonalnego bagażu. Z drugiej strony, warto wystrzeżać się pokus kolonialnego dyskursu w odniesieniu do ukraińskiego Kozactwa, a przy rosyjskim – nie ograniczać się do obrazu Kozaka-carskiego siepacza. Aby poznać i zbadać całościowy, pełny obraz fenomenu kozackiego, należy uwzględnić złożoność zjawiska. Rosyjski dyskurs kozakoznawczy przybliży polskiemu badaczowi niejednoznaczny obraz zmilitaryzowanych społeczności z własną unikalną kulturą, rozwijających się w warunkach transgraniczności. Społeczności, których nie da się ostatecznie zamknąć w jednoznacznej definicji „carskich żołnierzy”, „buntowników”, „pacyfikatorów”, „rozbójników”, „autonomii o cechach demokra-

54 M. Franz, *Wojkowość Kozaczyzny Zaporoskiej w XVI–XVII wieku. Geneza i charakter*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2002.

55 M. Franz, *Idea państwa kozackiego na ziemiach ukraińskich w XVI–XVII wieku*, Historia Powszechna, Toruń 2006.

56 Por. *Katedra Ukrainistyki: Valentyna Sobol: Książki*, <http://www.ukraina.uw.edu.pl/node/61> [dostęp 22.02.2018]; *Bibliografia UW: Valentyna Sobol*, <http://bibliografia.icm.edu.pl/g2/main.pl?mod=s&a=1&s=8115&imie=Valentyna&nazwisko=Sobol> [dostęp 22.02.2018].

57 Por. *Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego: Piotr Kroll: Najważniejsze publikacje*, <http://www.ihuw.pl/instytut/o-instytucie/pracownicy/dr-piotr-kroll> [dostęp 22.02.2018].

58 J. Drozd, *Kozacy, nowi pretorianie Putina*, „Najwyższy czas!”, <http://nczas.com/2013/07/28/drozd-kozacy-nowi-pretorianie-putina/> [dostęp 22.02.2018]; tenże, *Za Boga, Ojczyznę i Cara – Kozacy w Rosji*, <http://geopolityka.org/analizy/jacek-drozd-za-boga-ojczyzne-i-cara-kozacy-w-rosji> [dostęp 22.02.2018]; tenże, *Krzyż i szabla – o polityce Patriarchatu Moskiewskiego wobec rosyjskich Kozaków*, <http://geopolityka.org/analizy/jacek-drozd-krzyz-i-szabla-o-polityce-patriarchatu-moskiewskiego-wobec-rosyjskich-kozakov> [dostęp 22.02.2018]; tenże, *Chwała Bogu, że my Kozacy!*, <http://www.new.org.pl/1305-chwala-bogu,-ze-my-kozacy> [dostęp 22.02.2018].

cji militarnej” – wszystkie powyższe terminy odzwierciedlają jedynie pewien wycinek zjawiska. Jeśli dodać do tego skromny co prawda dorobek kazachskich badań, stanie się możliwym osadzenie Kozactwa w szerszym kontekście euroazjatyckim. Jest to o tyle ważne, że kozacki sposób życia ma swe analogie we wcześniejszych kulturach ludów stepowych: począwszy od tzw. Kultury Botajskiej (V–IV w. p.n.e.), poprzez plemiona scytyjskie i sarmackie, a skończywszy na Pieczyngach, Kipczakach, Połowcy i kazachskich koczownikach. Natomiast ukraińskie badania dostarczają gruntownej wiedzy specjalistycznej, ale również pomagają zrozumieć, jaką rolę odegrało Kozactwo w życiu Rusinów, jak polityka poszczególnych hetmanów wpłynęła na dalsze losy i układ sił na ziemiach wschodnich.

Reasumując, studia nad Kozaczyzną nadal stwarzają ogromne możliwości, a z powodu złożoności zjawiska wymagają dalszego wypracowywania adekwatnego aparatu badawczego. Stąd konieczność wykorzystania metodologii charakterystycznych dla nauk historycznych, etnograficznych, socjologicznych, źródłoznawstwa czy językoznawstwa. Warto także zwrócić uwagę na duże rozproszenie źródeł pisanych w archiwach polskich, rosyjskich, ukraińskich, a także czeskich, szwedzkich, francuskich. Kozakoznawstwo jako nurt badań wymusza zatem podejście interdyscyplinarne i wymianę doświadczeń pomiędzy uczonymi, reprezentującymi różne kraje i szkoły badawcze.

Bibliografia

W języku polskim

- Chynczewska-Hennel Teresa, *Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII w.*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985.
- Drozd Jacek, *Chwała Bogu, że my Kozacy!*, <http://www.new.org.pl/1305-chwala-bogu,-ze-my-kozacy> [dostęp 22.02.2018].
- Drozd Jacek, *Kozacy, nowi pretorianie Putina*, „Najwyższy czas!”, <http://nczas.com/2013/07/28/drozd-kozacy-nowi-pretorianie-putina/> [dostęp 22.02.2018].
- Drozd Jacek, *Krzyż i szabla – o polityce Patriarchatu Moskiewskiego wobec rosyjskich Kozaków*, <http://geopolityka.org/analizy/jacek-drozd-krzyz-i-szabla-o-polityce-patriarchatu-moskiewskiego-wobec-rosyjskich-kozakov> [dostęp 22.02.2018].
- Drozd Jacek, *Za Boga, Ojczyznę i Cara – Kozacy w Rosji*, <http://geopolityka.org/analizy/jacek-drozd-za-boga-ojczyzne-i-cara-kozacy-w-rosji> [dostęp 22.02.2018].
- Franz Maciej, *Idea państwa kozackiego na ziemiach ukraińskich w XVI–XVII wieku*, Historia Powszechna, Toruń 2006.

- Franz Maciej, *Wojskowość Kozaczyzny Zaporoskiej w XVI–XVII wieku. Geneza i charakter*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2002.
- Grünberg Karol, Bolesław Sprengel, *Trudne sąsiedztwo: stosunki polsko-ukraińskie w X–XX wieku*, Książka i Wiedza, Warszawa 2005.
- Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego: Kroll Piotr: *Najważniejsze publikacje*, <http://www.ihuw.pl/instytut/o-instytucie/pracownicy/dr-piotr-kroll> [dostęp 22.02.2018].
- Podhorodecki Leszek, *Kozacy Zaporoscy. Czy Polska stworzyła Ukrainę*, Bellona, Warszawa 2011.
- Podhorodecki Leszek, *Sicz Zaporoska*, Książka i Wiedza, Warszawa 1960.
- Sobol Valentyna: *Bibliografia UW*, <http://bibliografia.icm.edu.pl/g2/main.pl?mod=s&a=1&s=8115&imie=Valentyna&nazwisko=Sobol> [dostęp 22.02.2018].
- Sobol Valentyna: *Katedra Ukrainistyki: Książki*, <http://www.ukraina.uw.edu.pl/node/61> [dostęp 22.02.2018].
- Wójcik Zbigniew, *Dzikie Pola w ogniu. O Kozaczyźnie w dawnej Rzeczypospolitej*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1960.
- Wójcik Zbigniew, *Traktat andruszowski 1667 roku i jego geneza*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1959.
- Wójcik Zbigniew, *Wojny kozackie w dawnej Polsce*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1989.

W języku czeskim

- Pícha V., *Kozáci v první Československé Republice. Nezavršené národní obrození*. Diplomová práce, Liskovec u Frýdku-Místku 2012.

W języku rosyjskim

- Aâgan B., *Imâ naroda: proishozhdenie termina „Kazah”*, <http://www.zakon.kz/page,1,0,63399-imja-naroda-proiskhozhdzenie-termina.html> [dostęp 20.02.2018].
- Ahmatnurov S., *Kazakizolotoj Ordý*, Algoritm, Moskwa 2017.
- Ankudinov K., Karasev A., *Kazaki: narod ili social'naâ struktura?*, „Russkij Žurnal” 20.10.11 8:59, <http://www.russ.ru/layout/set/print/pole/Kazaki-narod-ili-social-naya-struktura> [dostęp 17.02.2018].
- Arčakov S., *Kazaki. Narod ili soslovie? Kto dast otvet na vopros o samoidentifikacii*, „Večernââ Moskva” 29.06.2015, <http://vm.ru/news/2015/06/29/kazaki-narod-ili-soslovie-kto-dast-otvet-na-vopros-o-samoidentifikatsii-290529.html> [dostęp 17.02.2018].
- Bajer G.Z., *Kratkoe opisanie vseh slučaev kasaûšihâ do Azova ot sozdaniâ goroda do vozvrašeniâ onago pod Rossijskuû deržavu*, per. I.K. Traubert, izd. 3, Imperaskaâ akademiâ nauk, Sankt-Peterburg 1768.

- Bronevskij V.B., *Načalo i proishoždenie Donskih Kazakov. 1520–1540*, w: V.B. Bronevskij, *Istoriâ Donskogo Vojska, opisanie Donskoj zemli i Kavkazskih mineral'nyh vod*, č. 1, Sankt-Peterburg 1834, <http://adjutant.ru/lib/bronevsky1-03.htm> [dostęp 18.02.2018].
- Bykadorov I.F., *Istoriâ kazačestva*, kn. 1. *Proishoždenie kazačestva. Vozniknovenie respublik Vol'nogo kazačestva – Donskogo, Volžskogo, Áickogo i Terskogo vojsk. Osnovnye čerty ih bytiâ v period gosudarstvennoj nezavisimosti (1549–1671 g.)*, Biblioteka vol'nogo kazačestva, Praga 1930.
- Ėnciklopediâ kazačestva, sost. V.G. Gubarev, red. A.I. Skrylov, Veče, Moskva 2008.
- Fedosov P., *Kazaki: ètnos ili soslovie?*, „Stavropol'skaâ pravda” ot 18 marta 2009 g., <http://srn.su/?p=1606> [dostęp 17.02.2018].
- Forum sajta Vol'naâ stanica: Ètnogenez kazakov*, <http://forum.fstanitsa.ru/viewforum.php?f=36> [dostęp 17.02.2018].
- Gordeev A.A., *Istoriâ kazačestva*, Veče, Moskva 2006.
- Gumilëv L.N., *Hazariâ i Terek. (Landšaft i ètnos): II*, <http://gumilevica.kulichki.net/articles/Article106.htm> [dostęp 17.02.2018].
- Gumilëv L.N., *Otkrytie Hazarii*, <http://gumilevica.kulichki.net/articles/dk09.htm> [dostęp 19.02.2018].
- Gusev V.A., *Službadonskih kazakov. XVII vek*, „Materialy po istoriii genealogii kazačestva”, vyp. 5, <http://terskiykazak.livejournal.com/803139.html> [dostęp 17.02.2018].
- Hadži-Murat Šaâhmetovič I., *K voprosu o proishoždenii ètnonimov „Kirgiz” i „kazak” (kazak)*, http://www.cossackdom.com/articles/i/iluf_vkazak.pdf [dostęp 20.02.2018].
- Istoriâ donskogo kazačestva. Učebnik dlâ studentov vyssih učebnyh zavedenij, otvetstvennyj redaktor A.V. Venkov*, Izdatel'stvo Ūznogo federal'nogo universiteta, Rostov-na-Donu 2008.
- Karamzin N.M., *Istoriâ gosudarstva Rossijskogo*, t. 5, <http://author-karamzin.ru/index.php?wh=p00015&pg=94> [dostęp 19.02.2018].
- Karaulov M.A., *Terskoe kazačestvo*, Veče, Moskva 2008.
- Kazaki. Soslovie Ili nacional'nost'? Diskusiâ na sajte Donskie kazaki v bor'be s bol'shevikami*, <http://elan-kazak.org/forum/viewtopic.php?f=61&t=487&start=40> [dostęp 17.02.2018].
- Kazancev I., *Opisanie kirgiz-kajsak*, Tip. T-va „Obšestvennaâ pol'za”, Sankt-Peterburg 1867.
- Konovodov I.N., *Kazačij narod*, č. 1, izd. Kazač'e-Aamerikanskogo Narodnogo Soûza, N'û-Jork 1965.
- Krajsvetnyj M., *O roli narodov Kavkaza v rannem ètnogeneze donskogo kazačestva*, w: *Pervaâ Abhazskaâ Meždunarodnaâ arheologičeskaâ konferenciâ: Materialy*, otvet. red. A.Ū. Skakov, M.T. Kašuba, Suhum 2006, s. 213–218, http://passiondon.org/kazak/kraisv_2.html [dostęp 20.02.2018].

- Lavrynov D., *Različnye teorii voznikoveniâ kazačestva. Sostoânie issledovanij* (na prawach rękopisu, praca licencjacka obroniona w dniu 11.06.2013 na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika pod kierunkiem dr Moniki Goszczyńskiej).
- Lukičev P.N., Skorik A.P., *Kazačestvo: istoriko-psihologičeskij portret*, w: *Vozroždenie kazačestva: istoriâ i sovremennost'.* Sbornik statej k V Vserossijskoj (meždunarodnoj) naučnoj konferencii, wydanie 2-e, ispr. i dop, Novočerkassk 1995, <http://annales.info/rus/kazak/portret.htm> [dostęp 17.02.2018].
- Maksidov A.A., *Familii adygskogo proishoždeniâ na Ukraine*, <http://zihia.narod.ru/ethnic/ukraine.htm> [dostęp 20.02.2018].
- Mamonov V.F., *Istoriâ kazačestva Rossii*, t. 1, Rossijskâ Akademiâ Nauk. Ural'skoe otdelenie, Ekaterinburg–Čelâbinsk 1995.
- Markedonov S.M., *Ot istorii k konstruirovaniû nacional'noj identičnosti (istoričeskie vozzreniâ učastnikov „Vol'nokazač'ego dviženiâ”), „Ab imperio”* № 3, 2001, red. I.V. Gerasimov, M.B. Mogil'ner, http://www.cossackdom.com/articles/m/markedonov_otistorii.htm [dostęp 17.02.2018].
- Mininkov N.A., *Donskoe kazačestvo na zare svoej istorii. Učebnoe posobie dlâ studentov i učitelej srednej školy*, Ūžnyj federal'nyj universitet, Rostov-na-Donu 1992.
- Muhamed-Haleluly Sulejmanov I., *Aktual'nye problemy kazakovedeniâ. Ob ustarevših paradigmah imetodologičeskich innovaciâh v kazachstanskoj istoričeskoj nauke*, <http://e-history.kz/ru/books/library/read/828#scontent> [dostęp 20.02.2018].
- Muhin A.A., Pribylovskij V., *Kazač'e dviženie v Rossii i stranah bližnego zarubež'â, 1988–1994 gody*, t. 1, Panorama, Moskva 1994.
- Nikitin V.F., *Krov' i bol' moâ Kazačestvo, Kniga po trebovaniû*, Moskva 2013.
- Nikitin V.F., *Tradicii kazačestva, Velikoe bratstvo kazač'ih vojsk*, Moskva 2015.
- Noskov A.A., *K voprosu o prašurah rossijskogo kazačestva*, w: *Velikij Volžskij torgovyj puť. Materialy mežregional'noj naučnoj konferencii*, Āroslavl' 2008, <http://www.gvv-rggg.narod.ru/section/section3/stati3/2.htm> [dostęp 30.03.2017].
- Nosovskij G.V., Fomenko A.T., *Kazaki-arii: iz Rusi v Indiû. Kogda bylisozdany znamenitye eposy „Mahabharata” i „Ramaâna” i o čem oni rasskazyvaût*, http://chronologia.org/kazaki_arii/kazaki01_02.html [dostęp 19.02.2018].
- Ordynskij period. Lučšie istoriki: Sergej Solov'ev, Vasilij Ključevskij, Sergej Platonov*, red.-sost. 2016, <https://kartaslov.ru/> [dostęp 19.02.2018].
- Plehanov A.A., Plehanov A.M., *Kazačestvo na rubežah Otečestva*, Veče, Moskva 2009.
- Popov A.G., *Istoriâ o Donskom Vojske*, č. 1, Universitetskâ tipografiâ, Har'kov, 1814, s. VII, 2.
- Povest' ob Azovskomoadnom sidenii donskih kazakov*, <http://www.drevne.ru/lib/kazak.htm> [dostęp 17.02.2018].
- Ratušnâk V.N., *Problemy istorii kazačestva: Sbornik naučnyh trudov*, izd-vo Volgogradskogo gos. Universiteta, Volgograd 1995.
- Rigel'man A.I., *Istoriâili povestvovanie o Donskih kazakah*, Universitetskâ tipografiâ, Moskva 1846.

- Savel'ev E.P., *Drevnââ istoriâ kazačestva*, Veče, Moskva 2012.
- Simonovskij P.I., *Iz"âsnenie imeni kozaka po sušestvu i dejstvu ego*, w: P.I. Simonovskij, *Kratkoe opisanie o kozackom ego malorossijskom narode i o voennyh delah*, Moskva 1847, <http://litopys.org.ua/symon/sym01.htm> [dostęp 20.02.2018].
- Skrynnikov R., *Vol'nye kazaki*, w: *Ermak*, Moskva 2008, https://www.e-reading.club/chapter.php/93493/3/Skrynnikov_-_Ermak.html [dostęp 19.02.2018].
- Solov'ev S.M., *Obšedostupnye čteniâ o russkoj istorii*, http://az.lib.ru/s/solowxew_sergej_mihajlowich/text_0160.shtml [dostęp 19.02.2018].
- Sopov A.V., *Istoriografiâ voprosa o proishoždenii kazačestva*, „Problemy izučeniâ i propagandy kazač'ej kul'tury”, Majkop 1998, <http://znanium.com/bookread2.php?book=523175> [dostęp 30.03.2017].
- Sopov A.V., *Sovremennye naučnyje koncepcii proishoždeniâ kazačestva*, „Novye tehnologii” № 1/2006, <http://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-nauchnye-kontseptsii-proishozhdeniya-kazachestva> [dostęp 30.03.2017].
- Šambarov V.E., *Kazačestvo: put' voinov Hristovyh*, Algoritm, Moskva 2012.
- Šennikov A.A., *Obšie voprosy istorii Červlenogo Âra i sosednih rajonov*, w: A.A. Šennikov, *Červlenyj Âr*, <http://gumilevica.kulichki.net/SAA/saa04.htm> [dostęp 19.02.2018].
- Tatišev V.N., *Istoriâ Rossijskaâ s samyh drevnejših vremen neusyprnymi trudami čerez tridcat' let sobrannaâ i opisannaâ pokojnym tajnym sovetnikom i astrahanskim gubernatorom, Vasiliem Nikitičem Tatiševym*, kn. 1, č. 2, Imperatorskij Moskovskij Universitet, Moskva 1769.
- Telepen' S., *Istoričeskaâ nauka o proishoždenii kazačestva*, http://www.npoles.narod.ru/Lit_arhiv/telepen1.htm [dostęp 30.03.2017].
- Temirgaliev R., *Ak Orda. Istoriâ kazahskogo hanstva*, Almaty 2012.
- Valihanov Č.Č., *Sočineniâ Čokana Čingisoviča Valihanova*, „Zapiski Imperatorskogo Russkogo Geografičeskogo Obšestva po Otdeleniû Ètnografii”, t. XXIX, *Meždunarodnye otnošeniâ*, Sankt-Peterburg 1904.
- Venkov A.V., *Azovskoe sidenie*, Veče, Moskva 2009.
- Vernadskij G.V., *Rossiâ v srednie veka*, Lean, Tver' 1997.

W języku ukraińskim

- Berest D., *Vitoki kozactva*, <http://www.ukrcenter.com/> [dostęp 21.02.2018].
- Brehunenکو V., *Kozaki na stepovomu Kordonî Êvropi: Tipologiâ kozac'kih spil'not XVI – peršoi polovini XVII st.*, NAN Ukraïni. Ìnstitutukraińskoi arheografii ta dŕereloznavstva im. M.S. Gruševs'kogo, Kiïv 2011.
- Cûrenko O.P., *Proekt «Kozaki – harakterniki, âk dŕerelo tvorennâ ukraińskoi nacii»*, *Žovten'* 2014, http://erudite.at.ua/MethodRobota/5_11Klasu/ChurenkoOP/Harakterniki.pdf [dostęp 21.02.2018].
- Goculâk V.V., *Ìstoričnij rozvitok i sučasnij stan kozakoznavstva*, „Gurŕiivs'kiïstorični čitannâ: Zbirnik naukovih prac”, vip. 3/2009, <http://chtyvo.org.ua/authors/>

- Hotsuliak_Viktor/Istorychnyi_rozvytok_i_suchasnyi_stan_kozakoznavstva/ [dostęp 22.02.2018].
- Gorban' V.Ī., Nagorna T.V., *Problema pohodžennâ kozactva v istoričnij nauci, POĪPOPP*, Poltava 1998.
- Gricak Â., *Lûbiti Ukraïnu po-rosijs'ki*, <http://tsn.ua/analitika/lyubiti-ukrayinu-po-rosiyski-417107.html> [dostęp 18.02.2018].
- Halimonenko G., *Īstitut kozactva: tûrks'kogo j ukraïns'kogo*, <http://ukrhistory.narod.ru/texts/halimonenko-1.htm> [dostęp 17.02.2018].
- Kalândruk T., *Taêmnicibojovih mistectv Ukraïni*, Pîramida, L'viv 2007.
- Matâh V.M., *Kozakoznavčì studii v ukraïns'kij istoriografii*, w: *Īstoriâ ukraïns'kogo kozactva. Narisi u dvoh tomah*, t. 2, redkol.: V.A. Smolij (vidp. red.) ta ĩn. Vid. dim Kiêvo-Mogilâns'ka akademiâ, Kiïv 2007.
- Nalivajko S., *Īndijs'ki suviri, ukraïns'ki siveri j kimerijci*, w: S. Nalivajko, *Taêmnici rozkrivaê sanskrit*, Kiïv 2000, <http://rubooks.org/book.php?book=7414&page=4> [dostęp 21.02.2018].
- Plačinda S., *Lebediâ. Âk ï koli vinikla Ukraïna*, Kiïvs'ka pravda, Kiïv 2005.
- Plohij S., *Kozakoznavstvo bez kordoniv: notatki pro korist' porivnâl'nogo analizu*, „Ukraïns'kij humanitarnij oglâd”, vip. 10 (2004), s. 63–84.
- Plohij S., *Nalivajkova vira: kozaki ta religiâ vrann'omodernij Ukraïni*, Časopis „Kri-tika”, Kiïv 2006.
- Zaporoz'ke kozactvo vukraïns'kij istorii, kul'turi ta nacionalnij samosvidomosti: materialy mižnarodnoï naukovoï konferenciï*, red. V.A. Smolij, Nacional'na akademiâ nauk Ukraïni, Kiïv–Zaporižžâ 1997.

Daria Ławrynow

Cossacks studies. Visions, conditions and possibilities

Summary

The article presents various methodological approaches to the Cossacks Studies with a special focus on the past and present academic discourses and practices in Ukraine, the Russian Federation, the Republic of Kazakhstan and Poland. Images of Cossack armies provide an interesting but hybrid research material, because these military groups represent both the identity of the border communities and the military democratic society. Hence the exceptionally varied ways of viewing their iden-

tity in which this group has been seen as a nation, ethnic group, Asian Orda or Russian//Ukrainian military nobility. In contemporary Ukrainian science, the Cossacks have been perceived as a leading force behind the nation-building process, while for the Russian researchers, they have been depicted as local insurgents. In Polish science and discourse, the Cossacks are analyzed strictly from the Polish historical perspective. The article suggests that those diversified approaches to the Cossack identity and history may help formulating a comprehensive and universal discourse and methodology for the Cossacks Studies.

Keywords: Cossacks studies, Cossacks armies and societies, scientific trends, Ukraine, Russia, Kazakhstan, Polish scientific discourse

Daria Ławrynow – absolwentka I Liceum Ogólnokształcące im. Tarasa Szewczenki w Białym Borze z ukraińskim językiem nauczania, magister Wydziału Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego (specjalność: studia nad słowiańszczyzną wschodnią w specjalności filologia rosyjska), otwarty przewodnik doktorski w obszarze nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa na Wydziale Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego. Od maja 2014 r. aktywny członek Stowarzyszenia Gwara Warszawska. Autorka artykułów naukowych, poświęconych problematyce tożsamości i specyfiki społeczności kozackich na terenie Ukrainy, Rosji i Kazachstanu. Zainteresowania naukowe: Kozaczyzna ukraińska, rosyjska i kazachska (szeroko pojęte kozakoznawstwo), gwara warszawska i kurpiowska, Varsaviana, Masoviana, sport, militaria, oblicza buntu w historii i ideologii, historia idei XX i XXI wieku, kobiety-wojowniczkini w archeologii, historii i folklorze.

© by the author, licensee Łódź University – Łódź University Press, Łódź, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 8.09.2018; verified: 6.04.2021. Accepted: 20.04.2021.
